

Jernej Kosi

Filozofska fakulteta, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.55.79-86

Srečanje dveh svetov: Prebivalstvo Prekmurja in nova »jugoslovanska« oblast po zasedbi in priključitvi pokrajine

12. 8. 1919 so jugoslovanske enote z odobritvijo pariške mirovne konference prekoračile reko Muro in zasedle zahodne predele dveh ogrskih županij, Zale in Železne. Okupacija ozemlja je trajala vsega nekaj mesecev, saj je trianonska mirovna pogodba junija 1920 zasedeno območje dokončno dodelila Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ozemlje, ki je bilo stoletja del Kraljevine Ogrske, se je nenadoma znašlo v novi politični entiteti, lokalno prebivalstvo pa se je bilo prisiljeno soočiti z novo politično, socialno in kulturno stvarnostjo. Prispevek opisuje spremembe, ki jih je v prekmurskem prostoru takoj po zasedbi začela vpeljevati nova oblast, in reakcije lokalnega prebivalstva na tovrstne spremembe.

Prekmurje, trianonska pogodba, lokalno prebivalstvo, 1919, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev

On 12 August 1919, with the approval of the Paris Peace Conference, Yugoslav forces crossed the River Mura and occupied the western parts of two Hungarian parishes, Zala and Železna. The occupation of this territory lasted until June 1920, when the Treaty of Trianon finally granted the occupied area to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. This land, which for centuries had been part of the Kingdom of Hungary, suddenly found itself within a new political entity and the local population had to come to terms with a new political, social and cultural reality. This contribution describes the changes which the new authorities implemented in Prekmurje immediately after the occupation and the reaction of the local population to these changes.

Prekmurje, Treaty of Trianon, local population, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

1 Uvod¹

Ko je jeseni 1918 Avstro-Ogrska prenehala obstajati, je na prostoru rajnega cesarstva izbruhnil spopad za ozemlja, ki so jim dotlej stoletja vladali Habsburžani. V mesecih, ki so sledili ukinitvi habsburškega imperija, so začele države naslednice, pa tudi sosednji Romunija in Italija, količiti meje področij pod lastnim nadzorom. Ker so se ozemeljske pretenzije posameznih držav velikokrat prekrivale, so bile sprva razmejitve največkrat odvisne od spleta okoliščin in naključij, še zlasti pa od vojaške moči in materialnih resursov, s katerimi so v določenem trenutku razpolagale posamezne vlade (Roshwald 2001). A že na začetku leta 1919 se je spopad za ozemlja preselil v Pariz, kjer je začela zasedati mirovna konferenca. Skozi celo leto so nato v salonih in sobanah pariških palač politiki, diplomati in številni eksperti v iskričem soočanju različnih političnih stališč in etnografskih argumentov ustvarjali novo teritorialno podobo srednjeevropskega prostora (MacMillan 2003; Prott 2016). Za prav vse udeležence v spopadu za ozemlja rajnega cesarstva je bilo značilno, da so lastne ozemeljske pretenzije vezali na idejo o pravici narodov do samoodločbe. Četudi so predstavnike tekmujočih držav vodili zelo pragmatični interesi in premisleki, so kljub temu prav

¹ Prispevek je rezultat raziskovanja, ki poteka v okviru raziskovalnega programa št. P6-0235, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna, in v okviru projekta »Negotiating post-imperial transitions: from remobilization to nation-state consolidation«, ki ga financira Evropski raziskovalni svet (ERC).

vsi odločno zatrjevali, da poskušajo zgolj uresničiti težnje in pričakovanja nacionalnih skupnosti, ki so poseljevale nekdanja habsburška ozemlja. Meje novih držav naj bi zgolj izražale voljo posameznih narodov, da živijo skupaj in v okviru ene politične entitete.

V tovrstnem geopolitičnem kontekstu so 12. 8. 1919 jugoslovanske enote z odobritvijo pariške mirovne konference prekoračile reko Muro in zasedle zahodne predele dveh ogrskih županij, Zale in Železne. Okupacija ozemlja, ki jo je spodbudila potreba po zatrtju revolucionarnega madžarskega režima, opravičevala pa teza o nujnosti odrešitve slovenskih bratov izpod madžarskega jarma, je trajala vsega nekaj mesecev. Trianonska mirovna pogodba je namreč junija 1920 zasedeno območje dokončno dodelila Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kyovsky 1981; Hornyák 2013). Na ta način se je ozemlje, ki je bilo stoletja del Kraljevine Ogrske, znašlo v novi politični entiteti, lokalno prebivalstvo pa se je bilo prisiljeno soočiti z novo politično, socialno in kulturno stvarnostjo. Takoj po okupaciji so namreč začeli v pokrajino prihajati predstavniki nove oblasti. Ti so s seboj prinesli nove administrativne prakse in pravila, s katerimi so močno zarezali v ustaljene vzorce vsakdanjega življenja in v marsikaterem pogledu postavili na glavo lokalne običaje in dotlej veljavna razmerja. Predvsem pa so na nekdanje ogrsko ozemlje načrtno »uvozili« nove identitetne kategorije, ki so se precej razlikovale od dotlej prevladujočih (Kosi 2018a, Kosi 2019). V Prekmurju, kot se je od avgusta 1919 naprej tudi uradno imenoval najvzhodnejši predel današnjega slovenskega ozemlja, sta se potemtakem po prihodu jugoslovanskih enot srečala dva svetova, ki sta si bila v prvih letih sobivanja v okviru Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in zelo različna in do določene mere tudi tuja.

2 Nova »jugoslovanska« oblast: novi zakoni in sprememba administrativnih praks, nov način kategorizacije državljanov, korenit poseg v lastninske odnose

Ker je bila Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev ob nastanku decembra 1918 po svojem notranjem ustroju krpanka različnih ozemelj z različnimi institucionalnimi zgodovinami in upravnimi režimi, ki se v marsičem niso poenotili še leta po združitvi, se je že takoj v prvih tednih po zasedbi Prekmurja odprlo vprašanje upravne podrejenosti na novo pridobljenega ozemlja. Za nadzor nad ozemljem sta se namreč potegovala tako slovenska Deželna vlada kot zagrebška Zemaljska vlada. Slovenski politiki so izhajali iz teze o slovenskem značaju Prekmurja, ki se je med slovenskimi nacionalnimi aktivisti oblikovala od začetka 19. stoletja naprej (Kosi 2018b). Zato niso niti pomislili, da Prekmurje ne bi bilo podrejeno uradom ljubljanske Deželne vlade. Vendar pa je takoj po zasedbi Prekmurja začela uradnike v pokrajino pošiljati tudi zagrebška Zemaljska vlada. Hrvaški uslužbenci so tako od ogrskih uradnikov prevzeli urade na območjih, ki so mejila na Medžimurje, medtem ko je zahodne in severne predele zasedlo slovensko uradništvo pod vodstvom civilnega komisarja za Prekmurje dr. Lajšnica, ki je dotlej služboval kot okrajni glavar v bližnjem Mariboru. Posledično v prvih tednih po zasedbi ni bilo popolnoma jasno, do kod natančno sega v Prekmurju delokrog ene in do kod druge uprave, kar je povzročalo konflikte in trenja, saj so bili slovenski politiki in uradniki prepričani, da si hrvaška oblastva prisvajajo ozemlje, ki jim ne pripada, saj je vendar slovensko. Konflikt je bil razrešen šele z dekretom ministra za notranje zadeve Svetozarja Pribičevića, ki je celotni prostor Prekmurja kot enotno upravno enoto podredil ljubljanski vladi, nadzor nad ozemljem pa je na vseh ravneh prevzelo slovensko uradništvo (ARS, Pov. 10417/1919).

Slovenski uradniki so takoj po prihodu v Prekmurje prekinili z obstoječo ogrsko upravno prakso in začeli na novo organizirati različne veje uprave in vzpostavljati državne institucije, pri tem pa so se zgledovali po »staroavstrijski« administrativni ureditvi, ki je v preostalih predelih pod oblastjo ljubljanske Deželne vlade tudi po prelomu jeseni 1918 še naprej ostala v veljavi (Vilfan 1996: 470–472). V procesu prevzemanja oblasti je bila velika večina prejšnjih ogrskih uradnikov odpuščena, saj niso bili večši knjižne »cislajtanske« slovenščine, ki se je po priključitvi uveljavila kot uradovalni jezik tudi v Prekmurju. Obenem se je slovenski politični vrh odločil, da bo na okupiranem ozemlju uvedel zakonodajo, ki je bila v veljavi v drugih predelih pod oblastjo Deželne vlade za Slovenijo. Ker so tudi po razpadu Avstro-Ogrske na slovenskih ozemljih Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev ostali v veljavi bivši avstrijski predpisi, je to pomenilo, da so v Prekmurju takoj po okupaciji ogrsko zakonodajo zamenjale kodifikacije, ki so bile uzakonjene v avstrijskem delu dvojne monarhije (Škerlj 1928). Tovrstna odločitev je močno zarezala v življenje lokalnega prebivalstva, saj se je ogrsko civilno pravo v marsičem bistveno razlikovalo od avstrijskega prava – še najbolj izrazito pri vprašanju dedovanja. Vendar pa je tovrstna korenita pravna transformacija naletela na odobravanje lokalne duhovščine, saj je odpravljala dotlej veljavne ogrske predpise o civilni poroki in o možnosti razveze katoliške zakonske zveze (Nemec 1989).

Še toliko bolj kot upravna in pravna preureditev, ki jo je uokvirjala »cislajtanska« tradicija, je vsakdan in preživetvene strategije prekmurskega prebivalstva v novi državi zaznamoval nabor uredb in zakonov, ki so prvič stopili v veljavo šele po razpadu Avstro-Ogrske. V kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je bil popolnoma na novo opredeljen koncept državljanstva. Če pred izbruhom prve svetovne vojne nacionalnost vsaj na normativni ravni v avstrijskem delu polovice ni igrala bistvene vloge pri določanju državljanstva in predvsem pri spoštovanju posameznikovih državljanških pravic (von Hirschhausen 2009), pa je že od jeseni 1918 postajalo vse bolj jasno, da bo nacionalna pripadnost v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev še kako vplivala na to, kakšen bo odnos oblasti do posameznega državljan. Novo državo so namreč oblastniki dojemali kot realizacijo principa nacionalne samoodločbe, saj naj bi izražala suverenost enega državotvornega troimenskega (jugoslovanskega) naroda, sestavljenega iz treh plemen – Srbov, Hrvatov in Slovencev. Vendar pa vsi prebivalci na ozemlju države niso bili pripadniki državotvornega naroda, saj je v mejah nove države živelo tudi prebivalstvo, ki se je samo opredeljevalo ali pa ga je državni aparat uvrščal med pripadnike drugih narodov – denimo Črnogorci, Makedonci, Judje, Nemci in Madžari (Kosnica 2018; Štiks 2015: 32–34). Tovrstne razmere so po okupaciji in priključitvi prevladovali tudi na področju Prekmurja, kjer je nova oblast lokalno prebivalstvo, ki je bilo upravičeno do državljanstva Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ločevalo v dve kategoriji. V prvo skupino je bilo uvrščeno večinsko, tj. slovensko govoreče prebivalstvo, ki ga je državni aparat odslej obravnaval kot sestavni del slovenskega plemena in s tem državotvornega naroda. V drugi skupini pa so se znašli tisti prekmurski prebivalci, ki jih je oblast prištevala med državljanke madžarske in nemške narodnosti – torej med dve uradno priznani manjšini. V skladu z zavezami mirovne pogodbe, ki jo je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev podpisala z zavezniškimi silami, naj bi tem prebivalcev Prekmurja država zagotavljala polnopravne državljanke pravice, nediskriminatorno obravnavo pri kandidiranju za javne službe in opravljanju poklica, pravico do zaščite življenja in svobode ter posebne manjšinske pravice (javno izražanje vere, pravica do ustanavljanja dobrodelnih socialnih

in verskih ustanov, do šol in vzgojnih ustanov, do svobodne rabe jezika in prakticiranja verskih obredov (Komac 2015).

Vsaj tako korenito kot nova koncepcija državljanstva pa je po priključitvi h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev v življenja prekmurskega prebivalstva zarezal tudi poseg države v obstoječa lastninska razmerja na podeželju. V negotovih prvih povojnih tednih in mesecih po nastanku nove južnoslovanske kraljevine, zaznamovanih z vsesplošnim razsulom, z majavim oziroma kar neobstoječim monopolom državnega aparata nad nasiljem in z zelo postopnim ekonomskim in moralnim okrevanjem, je namreč po vsej državi prišlo do vrste bolj ali manj nasilnih izbruhov ruralnega uporništvaja (Beneš 2017; Newman 2010; Banac 1992). Od vojne izčrpani in posledično šibki oblasti ni ostalo drugega, kot da poskusi radikalna podeželska socialna gibanja pacificirati z obljubo agrarne reforme, ki bi kmečkemu prebivalstvu zagotovila dostop do osnovnega sredstva za preživetje – zemlje. Na začetku leta 1919 je regent Aleksander tako napovedal, da bodo na ozemlju države odpravljena veleposestva, zemlja pa bo proti plačilu razdeljena med siromašne poljedelce, s čimer naj bi vsak Srb, Hrvat in Slovenec postal lastnik zemljišča. Veleposestnikom je bila v zameno za razlastitev obljubljena pravična odškodnina. V naslednjih letih je tako tudi v Prekmurju tisoče hektarjev obdelovalne zemlje zamenjalo lastnika, kar je spremenilo ekonomsko in socialno podobo pokrajine: obseg površin, ki jih je imelo v lasti dvanajst veleposestnikov, je bil namreč pred začetkom agrarne reforme v Prekmurju tolikšen, da je bilo mogoče pokrajino prehoditi z enega na drug konec in pri tem vseh 90 kilometrov hoditi zgolj po veleposestniški zemlji. Od veleposestev je bilo zato odvisnih tisoče lokalnih kmečkih družin, saj so ponekod cele vasi obdelovale površine, ki so jih imele v najemu od veleposestev. Agrarna reforma je sicer v Prekmurju potekala zelo počasi. Pri razdeljevanju zemlje se je namreč križalo veliko interesov, postopek količenja in razdeljevanja pa je bil zapleten. Upočasnjevalo ga je tudi nenehno menjevanje vlad, pritožbe, popravki in razveljavljanje odločb ter vmešavanje političnih strank, kljub temu pa je nekaj več kot deset let od razglasitev prvih agrarnih uredb in zakonov skoraj deset tisoč agrarnih interesentov v Prekmurju uspelo dobiti v last 56 % poprejšnje veleposestniške obdelovalne zemlje. Delež veleposestev je bil potemtakem v pokrajini še zmeraj velik, vendar pa se je posestna struktura malih kmetov vendarle izboljšala. To pa ni ublažilo socialnih razmer, saj so se bili kupci zemlje prisiljeni zadolžiti, pri čemer so lahko svoja posojila največkrat poplačali zgolj z množičnim odhajanjem na sezonsko delo v tujino (Kokolj 1984: 483–591). Iz tega razloga je, kot ugotavlja Kokolj, agrarna reforma uspela »predvsem kot sredstvo za pomiritev radikalnega razpoloženja kmetov, ki so po vojni terjali zemljo, znatno manj pa kot prispevek h krepitvi kmečkih gospodarstev« (Kokolj 1984: 589). K temu je prispeval tudi zakonodajni okvir, saj v proces razlastitve niso bili vključeni veleposestniški gozdovi. Tako so lastniki ogromnih prekmurskih gozdnih površin svoje gozdove svobodno oddajali in prodajali lastnikom bank in podjetij. Ti so jih močno izkrčili, medtem ko večina prekmurskega prebivalstva ni imela dostopa do lastnega lesa za kurjavo. Med prekmurskim prebivalstvom je agrarna reforma zanetila tudi veliko preprirov in sporov. V lokalnem časopisu *Novine* so tako ugotavljali: »Agrarna zemlja je najprej rodila več sovraštva in pokvarjenosti v človečji družbi v tej desetih letih kakor prle svaje v petdesetih letih« (Kokolj 1984: 591).

3 Prebivalstvo Prekmurja: usoda madžarske manjšine, srečevanja in konflikti med prekmurskimi »odrešenimi slovenskimi brati« in »poklicnimi Slovenci« z drugega brega Mure

Čeprav se je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev z mednarodno pogodbo zavezala k spoštovanju pravic vseh državljanov ne glede na njihovo narodnost, manjšinskim skupnostim pa obljubila posebne manjšinske pravice, so se nad lokalno madžarsko prebivalstvo, ki je živelo v Prekmurju, kmalu po okupaciji zgrnili temni oblaki. Večina izobraženega madžarsko čutečega prebivalstva je po okupaciji in priključitvi zapustila Prekmurje in se preselila na področje Madžarske znotraj trianonskih meja. Številni madžarski uradniki in učitelji so sicer bili odpuščeni že kmalu po jugoslovanski zasedbi, in sicer z obrazložitvijo, da ne obvladajo uradnega jezika nove države (Kosi 2019). Iz tega razloga je bilo v novi državi zelo težko vzpostaviti mrežo manjšinskih šol, saj v Prekmurju ni bilo najti zadostnega števila madžarskih učiteljev. Pogoji za osnovnošolsko izobraževanje v madžarskem jeziku so bili zato v medvojnem obdobju izjemno slabi, kar je povzročilo velik osip vpisa in posledično v šolskem letu 1938–1939 celo ukinitvev madžarskih šol (Göncz 1997: 81). Ob nespoštovanju manjšinskih pravic na področju šolstva je jugoslovanska oblast lokalno podeželsko prebivalstvo madžarske narodnosti, ki je strnjeno živelo ob na novo zakoličeni meji z Madžarsko, tudi izključila iz agrarne reforme. Čeprav so po začetku delitve veleposestniške zemlje jugoslovanski državljani madžarske narodnosti dobili v najem posamezna zemljišča, so bili kasneje, ko bi morali uveljaviti pravico do odkupa in prenosa lastniških pravic, iz procesa parcelizacije veleposestev izključeni. Namesto prekmurskega madžarskega prebivalstva so to zemljo dobili lokalni upravičenci slovenskega rodu ali pa jo je oblast namenila za vzpostavitev novih naselbin – kolonij –, s katerimi so želeli zmanjšati delež madžarskega prebivalstva, ki je živelo tik ob državni meji. V kolonije so naseljevali vojne veterane, predvsem pa primorske begunce. Slednji so se bili prisiljeni umakniti s svojih domov v obdobju spopadov na soški fronti, po zaključku prve svetovne vojne se niso več vrnili v pokrajino, ki je bila medtem priključena Kraljevini Italiji (Kovács 2007). Načrtno naseljevanje slovenskega prebivalstva na področje, ki ga je strnjeno poseljevalo manjšinsko prebivalstvo, je predstavljalo, kot ugotavlja Miran Komac (2015: 65), »politiko etnične bonifikacije novo priključenih ozemelj. Gre za politiko, ki je močno sorodna politiki, ki so jo avtoritarni režimi sosednjih držav implementirali na področjih strnjene slovenske poselitve in so jo v državi matičnega naroda (torej v Sloveniji) močno obsojali.«

Tudi integracija slovensko govorečega prekmurskega prebivalstva v idejnopolitični okvir nove države ni potekala gladko in brez zapletov. Četudi so slovensko govoreči Prekmurci v očeh prihajajočih slovenskih uradnikov z druge strani Mure veljali za končno odrešene slovenske brate, ki so se po tisočletju madžarske nadvlade leta 1919 naposled rešili tujega jarma, pa je velika večina slovensko govorečih prekmurskih domačinov v resnici na »prišleke« gledala s sumničavostjo. Po jugoslovanski okupaciji in priključitvi sta se namreč na ozemlju Prekmurja začela srečevati dva zelo drugačna pogleda na svet, ki sta ju kultivirali dve etnično distinktivni slovenski populaciji. Občutki etnične pripadnosti, ki jih je vzdrževalo lokalno prekmursko slovensko prebivalstvo, so se ob priključitvi pokrajine zelo razlikovali od ideje slovenstva, ki je v 19. stoletju pridobila množično podporo na drugem bregu Mure. Novi slovenski uradniki, ki so prihajali v Prekmurje s področij, ki so do razpada Avstro-Ogrske pripadala avstrijskemu delu monarhije, so namreč lokalno slovensko

govoreče prebivalstvo dojemali kot del slovenske nacionalne entitete, ki strnjeno poseljuje prostor od Jadranskega morja do zahodnih predelov Ogrske (Kosi 2018b). Po drugi strani pa je lokalno prebivalstvo – z izjemo peščice katoliških duhovnikov – vztrajalo pri svojih lokalnih in pokrajinskih identifikacijah. Njihove specifične slovenske kolektivne identifikacije je določala partikularna evangeličanska in katoliška knjižna tradicija, pomemben delež k ohranjanju partikularnosti pa je prispevala tudi ogrska država, ki je v desetletjih pred razpadom habsburške monarhije načrtno zavirala in onemogočala čezmejne »vseslovenske« politične iniciative. Leta 1919 so se zato slovensko govoreči prebivalci Prekmurja v številnih situacijah dejansko identificirali kot Sloveni oziroma Slovenci, pri tem pa prihajajočih slovenskih uradnikov niso obravnavali kot Slovencev, tj. kot pripadnikov lastne etnične skupnosti. Opisovali so jih kot Kranjce, Slave ali pa kar kot »prišleke« (Kosi 2018a). Posledice tovrstnih razlik, ki so imele svoje korenine v obdobju pred razpadom Avstro-Ogrske, je že pred desetletji nazorno opisal Miroslav Kokolj (1984: 15):

lz tega dialektičnega nasprotja, ki je negovalo domače narečje in zavest domačinstva, s tem pa Prekmurce odtujevalo knjižni slovenščini in njenim nosilcem »Kranjcem«, se je ohranilo prizadevanje po pokrajinski in politični samostojnosti in ločenosti, ki ga je večji del Prekmurcev prinesel s seboj v Jugoslavijo. To okoliščino so očitno izkoriščali politični in gospodarski dejavniki. Enako kakor ob propadu avstro-ogrške monarhije so politični voditelji Prekmurcev tudi v Jugoslaviji zahtevali ne le pravico do rabe prekmurščine v šoli in uradu, temveč tudi pravico do avtonomije v vseh upravnih, prosvetnih, kulturnih in finančnih zadevah. V zahtevi, ki je predvsem poudarjala posebnosti in koristi domače krajine in krajanov v škodo slovenske skupnosti, so zajete vse bistvene značilnosti politike prekmurskih katoliških in evangeličanskih voditeljev, ko so skrajneži od njih govorili in pisali o »prišlekih« in »Kranjcih«, ki da so prišli v Slovensko krajino »kak kaštiga, kak boži bič«, da se vedejo kak faraoni in »so proti nam kak je bio Kain proti Abelu«.

Med »prišleki« in domačini so se kopja največkrat lomila okrog vprašanja vloge pokrajinskega prekmurskega knjižnega jezika v šolstvu in pri bogoslužju. Prekmurski slovenski jezik namreč ni bil zgolj simbol etnične partikularnosti lokalnega slovenskega prebivalstva, temveč predvsem jezik lokalne evangeličanske cerkve in katoliške pastorale oziroma verouka. A navkljub velikemu simbolnemu pomenu in prestižu so prihajajoči slovenski uradniki, med njimi še zlasti učitelji, prekmursko knjižno tradicijo pogosto obravnavali pokroviteljsko, občasno pa tudi z neprikrito zaničljivostjo. Bila naj bi zgolj narečje knjižne slovenščine, ki jo je treba kot tako odpraviti, saj vendar en narod ne more imeti več kot enega nacionalnega knjižnega standarda (Kosi 2019). Nerazumevanje med domačini in »prišleki« je še dodatno poglobljalo dejstvo, da je v prevladujoče podeželsko in konservativno pokrajino, kjer je slovensko govoreče izobraženstvo ob peščici učiteljev zastopal predvsem krog lokalnih katoliških duhovnikov in evangeličanskih pastorjev, začelo z drugega brega Mure prihajati slovensko učiteljstvo, ki je v tem okolju širilo liberalne nazore. Učitelji, ki so prihajali z območij zunaj Prekmurja,

pogosto niso razumeli narečja, tuje so jim bile navade, Prekmurce pa je odbijal njihov vsiljivi »hura-patriotizem«. Prekmurce evangeličane je motilo, da so bili na njihove šole nameščeni učitelji katoličani, katoliški župniki pa niso bili zadovoljni, da so dobili na šolo liberalnega učitelja ali takega, ki se ni znal zblizati z domačini. Učitelj prišlek pa je menil, da se »duša prekmurskega ljudstva« še ni spojila z dušo domovine, da srce tamkajšnjega naroda še ne bije s srcem našim. Tako je prišlo do razdvajanja na učitelje »prišleke« in učitelje »domačine«. Slednji so bili prvim vse premalo zavedni, celo krivično označeni kot »madžaroni«,

prišleki pa dostikrat hladno sprejeti in izpostavljeni napadom resničnih madžaronov. Oznaki »domačin« so rade sledile politične preselitve iz Prekmurja, v Prekmurje pa so neredko prihajali službovat preganjanci političnih strank. S številnimi premestitvami po kazni in službeni potrebi so politični oblastniki naredili iz tega obmejnega dela Slovenije »Sibirijo«, zdaj za liberalce, zdaj za klerikalce, vedno za komuniste. (Kokolj, Horvat 1977: 307)

Tudi arhivski dokumenti iz obdobja neposredno po priključitvi lepo rekonstruirajo nastrojenost lokalnega slovensko govorečega prebivalstva do novega slovenskega režima v okviru Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Komandir murskosoboške žandarmerijske čete je tako aprila 1922 poročal o tem, da se na madžarsko propagando, s katero je poskušala madžarska oblast pridobiti podporo prekmurskega prebivalstva za revidiranje državne meje in vrnitev čim večjega dela Prekmurja nazaj k Madžarski, pozitivno odziva tudi »nezavedna tukajšnja inteligenca«. Vrnitev v okvir Madžarske naj bi ob lokalnem madžarskem prebivalstvu podpirali tudi »vsi luteranci, na čelu z luteranskimi gostilničarji, pastori in učitelji. Med katoličani so nasprotni skoraj vsi duhovniki, veliko učiteljstva in vsa inteligenca.« K temu je pisec poročila v nadaljevanju dodal še naslednje: »Prekmurski narod nas sovraži – posebno Srbe – ter je prepričan, da tvori poseben in ne slovenski narod« (ARS, Pov. 1890/1922). Še več, v tovrstnih napetih okoliščinah je bil celo duhovnik in narodni poslanec Jožef Klekl, eden redkih resničnih lokalnih podpornikov slovenskega nacionalnega gibanja že v času pred okupacijo Prekmurja, zaradi svojih avtonomističnih stališč leta 1921 okarakteriziran kot državi nevaren element (ARS, Pov. 6573/1921).

4 Sklep

Po okupaciji in priključitvi Prekmurja se je bilo lokalno prebivalstvo primorano soočiti z novimi razmerami, še zlasti s pričakovanji nove oblasti, ki je začela pokrajino in tam živeče ljudi upravljati na drugačen način. Vendar je tudi v spremenjenih političnih, kulturnih in socialnih okoliščinah marsikaj »starega« še naprej določalo vsakdan prekmurskega prebivalstva. Tako so denimo ogrska pravila dedovanja še globoko v medvojno obdobje v posameznih zapuščinskih primerih usmerjala principe prenosa družinskega premoženja (Nemec 1989), medtem ko so urbanistično podoba Murske Sobote še konec dvajsetih let določala »Pravila Železne županije glede stavb in javne čistoče«, sprejeta leta 1909 (Brumen 1995). Tudi evangeličanska verouk in bogoslužje sta kljub težnjam novih slovenskih oblasti po jezikovni homogenizaciji še naprej potekala v prekmurski knjižni slovenščini (Kuzmič 1989).

Na porajajoči se novi red stvari, ki je prišel v pokrajino z jugoslovanskimi vojaki in slovenskimi uradniki, se je bilo lokalno prebivalstvo prisiljeno tako ali drugače prilagoditi. V procesu postopnega prilagajanja so individualne odločitve in izbire – kot zmeraj – določali pragmatični premisleki in institucionalne prisile. Nekateri lokalni prebivalci madžarske narodnosti so bili tako pripravljani »postati« Slovenci, da so lahko sodelovali pri delitvi veleposestniške zemlje. Prav nič drugače ni moglo biti niti s tradicionalno pokrajinsko identiteto slovensko govorečega prebivalstva: soočena z zahtevami in pričakovanji državnega aparata je postopoma zamrla in se v spremenjeni in predelani obliki ohranila kot živahen »prekmurski lokalpatriotizem«. Kot dominantni princip etnične identifikacije pa je na njeno mesto stopila ideja moderne pripadnosti slovenskemu narodu.

Vir

ARS: Arhiv Republike Slovenije, Pokrajinska uprava za Slovenijo – predsedstvo (AS 60), Prekmurje IV, V.

Literatura

- BANAC, Ivo, 1992: »Emperor Karl Has Become a Comitadji«: The Croatian Disturbances of Autumn 1918. *The Slavonic and East European Review* 70/2. 284–305.
- BENEŠ, Jakub S., 2017: The Green Cadres and the Collapse of Austria-Hungary in 1918. *Past & Present* 236/1. 207–241.
- BRUMEN, Borut, 1995: Panonskost Murske Sobote med letoma 1919 in 1941. *Zbornik soboškega muzeja* 4. 91–102.
- GÖNCZ, László, 1997: Madžarska manjšina v Republiki Sloveniji in nivo strpnosti slovenske večine do nje. Zlatko Tišljar (ur.): *Zbornik referatov mednarodnega znanstvenega simpozija Strpnost do manjšin*. Maribor: Pedagoška fakulteta; Inter-kulturo. 79–88.
- HIRSCHHAUSEN, Ulrike von, 2009: From Imperial Inclusion to National Exclusion: Citizenship in the Habsburg Monarchy and in Austria 1867–1923. *European Review of History: Revue Européenne d'histoire* 16/4. 551–573.
- HORNYÁK, Árpád, 2013: *Hungarian-Yugoslav Diplomatic Relations 1918–1927*. Boulder, Colorado: Social Science Monographs.
- KOKOLJ, Miroslav, 1984: *Prekmurski Slovenci: od narodne osvoboditve do nacistične okupacije: 1919–1941*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- KOKOLJ, Miroslav, HORVAT, Bela, 1977: *Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- KOMAC, Miran, 2015: Narodne manjšine v Sloveniji 1920–1941. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 75. 49–81.
- KOSI, Jernej, 2018a: The Imagined Slovene Nation and Local Categories of Identification: »Slovenes« in the Kingdom of Hungary and Postwar Prekmurje. *Austrian History Yearbook* 49. 87–102.
- KOSI, Jernej, 2018b: Slovenski nacionalni prostor na Ogrskem: ustvarjanje zamisli o slovensko-hrvaški meji v dolgem srednjeevropskem 19. stoletju. Marko Zajc (ur.): *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 29–46.
- KOSI, Jernej, 2019: Slovene ethnolinguistic nationalism as rhetoric and practice in post-imperial school administration in Prekmurje. *Spiegelungen. Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas* (v tisku).
- KOSNICA, Ivan, 2018: Odnos državljanstva i nacionalne pripadnosti u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 68/1. 61–83.
- KOVÁCS, Attila, 2007: Agrarna reforma in kolonizacija na območju Dolnje Lendave med obema vojnama. *Razprave in gradivo* 53/54. 68–97.
- KUZMIČ, Franc, 1989: Pregled cerkvene uprave v Prekmurju v obdobju nastajanja kraljevine SHS. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 25/2. 140–159.
- KYOVSKY, Rudy, 1981: Trianonska pogodba in slovensko-ogrska meja. Janko Liška (ur.): *Revolucionarno vrenje v Pomurju in letih 1918–1920*. Murska Sobota: Pomurska založba. 236–259.
- MACMILLAN, Margaret, 2003: *Peacemakers: the Paris Conference of 1919 and its attempt to end war*. London: J. Murray.
- NEMEC, Janez, 1989: Pravo v Prekmurju po 12. avgustu 1919. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 60/1. 54–64.
- NEWMAN, John Paul, 2010: Post-Imperial and Post-War Violence in the South Slav Lands, 1917–1923. *Contemporary European History* 19/3. 249–265.
- PROTT, Volker, 2016: *The politics of self-determination: remaking territories and national identities in Europe, 1917–1923*. Oxford: Oxford University Press.
- ROSHWALD, Aviel, 2001: *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia, and the Middle East, 1914–1923*. London, New York: Routledge.
- ŠKERLJ, Milan, 1928: Pravosodje v Sloveniji v prvih desetih letih po zedinjenju. Josip Mal (ur.): *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: Leonova družba. 388–423.
- ŠTIKS, Igor, 2015: *Nations and citizens in Yugoslavia and the post-Yugoslav states: One hundred years of citizenship*. London, New York: Bloomsbury Academic.
- VILFAN, Sergij, 1996: *Pravna zgodovina Slovencev: [od naselitve do zloma stare Jugoslavije]*. Ljubljana: Slovenska matica.